

Дмитро Полупанов

**БОРОТЬБА УРЯДІВ ПОЛЬЩІ, ДИРЕКТОРІЇ УНР,
ЗБРОЙНИХ СИЛ ПІВДНЯ РОСІЇ З РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ У 1920 Р.**

Події радянсько-польської війни 1919-1920 рр. донині залишаються маловивченим питанням у вітчизняній історіографії. Особливої уваги потребує вивчення методів протидії пропаганді РСФРР з боку Польщі, Української Народної Республіки (далі – УНР) та Збройних Сил Півдня Росії (далі – ЗСПР). Важливою складовою ідеологічної боротьби проти більшовизму була пропаганда національних цінностей та розбудова збройних сил, що дозволяло послабити роботу більшовицьких агітаторів.

Андрій Руккас у статті «1920-й рік: Польща і Україна у боротьбі проти спільного ворога – Радянської Росії» висвітлює спільну боротьбу України та Польщі проти РСФРР. Автор наголошує, що ця війна завершилася підписанням Ризького миру, який розділив українські землі між Польщею та Радянською Росією. Також, на думку дослідника, укладені Варшавські угоди не були вигідними для УНР¹. Геннадій Корольов у статті «Європейський федераліст, імперіаліст і політичний реаліст: польські історики про Ю.Пілсудського та його східну політику»² розглядає відображення уявлень про дипломатію керівника польської держави у роботах польських істориків. Пьотр Вандуш у статті «Пілсудський і федералізм» вважає, що укладення федерації між Польщею, Литвою, Білоруссю та Україною могло стати важливим кроком у подоланні протиріч між цими країнами. Також автор зазначає, що Юзеф Пілсудський погоджувався на інші форми співробітництва. Основною метою для Очільника

¹ Руккас А.О. 1920-й рік: Польща і Україна у боротьбі проти спільного ворога – Радянської Росії // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 50. – С. 51-76.

² Корольов Г.О. Європейський федераліст, імперіаліст і політичний реаліст: польські історики про Ю.Пілсудського та його східну політику // Український історичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 148-160.

Польщі було позбавити Росію впливу над цими землями³. М. Марушак у своїй статті стверджує, що Симон Петлюра, уклавши Варшавську угоду, тим самим визнав рішення Паризької мирної конференції, яка закріпила перехід західно-українських земель під контроль Польщі. В свою чергу польський уряд визнавав Директорію та обіцяв допомогу у війні з Робітничо-селянською Червоною армією (далі – РСЧА)⁴.

При написанні роботи було використано збірки джерел: «Українська революція: Документи, 1919-1921»⁵, «Гражданская война на Екатеринославщине»⁶, «Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД, 1918-1939»⁷, «Україна – Польща 1920-1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: документи і матеріали»⁸; спогади та дослідження сучасників подій: громадського та політичного діяча Білого руху Василя Шульгіна «1920 год: Очерки»⁹, генерал-поручника армії УНР Михайла Омеляновича-Павленка «Спогади командарма (1917-1920)»¹⁰, генерал-поручника Генерального штабу УНР Олександра Удовиченка «Україна у війні за державність»¹¹, Очільника Польщі Юзефа Пілсудського «Война 1920 года»¹², генерал-майора Б. Штейфона «Кризис добровольчества»¹³, полковника А. Баумгартена та штаб-ротмистра А. Литвинова «Памятка кирасир ее величества за время гражданской войны

³ Wandycz P. *Pilsudski a federalizm* // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – 2012. – Z. 4. – S. 45-54.

⁴ Марушак М. *Симон Петлюра в час перебування Директорії у Вінниці (1919–1920 рр.)* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2008. – Вип. 13. – С. 63-67.

⁵ *Українська революція: Документи, 1919–1921* / за ред. Т. Гунчака. – Нью-Йорк, 1984. – Т. 2.

⁶ *Гражданская война на Екатеринославщине* / под. ред. А. Я. Пашенко. – Днепропетровск, 1968.

⁷ *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД 1918-1939* / под ред. А. Берилевича, В. Данилова. – Москва, 2000. – Т. 1.

⁸ *Україна – Польща 1920-1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: документи і матеріали* / упор. Н. С. Рубльов, О. С. Рубльов. – Київ, 2012.

⁹ Шульгин В. В. *1920 год: Очерки*. – Москва, 1922.

¹⁰ Омелянович-Павленко М. *Спогади командарма (1917-1920)*. – Київ, 2007.

¹¹ Удовиченко О. І. *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921*. – Київ, 1995.

¹² Тухачевский М. *Поход за Вислу*. – Пилсудский Ю. *Война 1920 года* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/tv0/pdf/tuhachevsky_mn01.pdf

¹³ Штейфон Б. *Кризис добровольчества*. – Белград, 1928.

1917-1920 гг.»¹⁴, полковника марковського піхотного полку Василя Павлова «Марковцы в боях и походах за Россию в освободительной войне 1917-1920 годов»¹⁵, анархокомуніста Всеволода Воліна «Неизвестная революция 1917-1921»¹⁶, щоденник Отамана Всевеликого Війська Донського Афрікана Богаєвського «Наше Великое Дело Близко к Полной Гибели»¹⁷.

Завданням нашої статті є дослідження ідеологічної роботи урядовців Польщі, УНР, ЗСПР, РСФРР та УСРР на українських землях у 1920 р.

Війна Другої Речі Посполитої та Директорії УНР, з одного боку, та РСФРР та УСРР, з іншого, супроводжувалася активною ідеологічною боротьбою. Друга Річ Посполита під час військової кампанії на українських землях ставила за мету подолати ворожість українців до польської армії. У свою чергу, Директорія УНР намагалася пробудити національно-визвольний рух на окупованих більшовиками українських землях. Реалізації цих планів перешкоджала агресія РСФРР та УСРР.

Для успішної відсічі агресору між Польщею та УНР 22 квітня 1920 року було укладено Варшавську угоду. Генерал-поручник Генерального штабу УНР Олександр Удовиченко зазначив, що Варшавська угода складалася з політичної частини та військової конвенції. А саме, визнавала «право України на незалежне державне існування»¹⁸, надавала «національно-культурні права українцям у Польщі, а полякам – в Україні...»¹⁹. Насправді між країнами залишалася низка невирішених проблем, які використовувалися більшовиками для розпалювання ворожнечі між обома країнами. За свідченням Олександра Удовиченка, українське населення з підозрою ставилося до польських військ. Ці напружені

¹⁴ *Памятка кирасир ее величества за время гражданской войны 1917-1920 гг.* / сост. А. Баумгартен, А. Литвинов. – Берлин, 1927.

¹⁵ *Марковцы в боях и походах за Россию в освободительной войне 1917-1920 годов* / сост. В.Е. Павлов. – Париж, 1964. – Т. 2.

¹⁶ Волін В.М. *Неизвестная революция 1917-1921* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/5-901606-07-8/5-901606-07-8.pdf>

¹⁷ *Наше Великое Дело Близко к Полной Гибели. Дневник донского атамана А.П. Богаевского* // Источник. – 1993. – № 4. – С. 28-44.

¹⁸ Удовиченко О.І. *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921.* – Київ, 1995. – С. 156.

¹⁹ Там само. – С. 157.

стосунки вміло використовували більшовицькі агітатори. Автор згадує: «Сотні більшовицьких агітаторів пускали чутки про наміри поляків відібрати в селян колишні панські маєтки, про повернення власників до своїх маєтків, про контрибуції, що мусять селяни заплатити за зруйноване панське господарство, та ін.»²⁰. Формуванню образу завойовників, за свідченням генерал-поручника, сприяли самі поляки, які на території УНР збирали продовольство на утримання армії. Олександр Удовиченко згадує, що «польські війська поводитися з населенням як у завойованій країні»²¹. Польська армія влаштовувала «самочинні безконтрольні реквізиції збіжжя, цукру, фуражу, коней і худоби»²². Скарги українського населення залишалися незадоволеними, що погіршувало стосунки між двома народами. Лише після того, як у квітні 1920 року Директорія змогла налагодити роботу органів влади на зайнятих територіях та припинити свавілля польських військових, ставлення населення як до польської, так і до української армії покращилось²³.

Восени 1920 року більшовики посилили ідеологічний тиск проти Другої Речі Посполитої та Директорії УНР шляхом створення підпільних угруповань в Україні та Польщі. Більшовики ставили завдання повалити державний лад в обох країнах і таким чином завершити польсько-радянську війну придбанням нових територій.

У листопаді 1920 року, під час Ризьких переговорів, Радянська Україна планувала провести низку акцій, спрямованих на організацію повстань під радянськими гаслами на території Галичини та Волині, які на той час контролювалися Польщею²⁴. Із доповіді радянського дипломата Еммануїла Квірінга дізнаємося, що цей рух буде «переважно селянським і проявиться у формі бунтів-повстань українського селянства проти польських поміщиків – панів – очільників»²⁵.

²⁰ Удовиченко О.І. *Україна у війні за державність...* – С. 159.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С. 73.

²⁵ Там само.

Для впровадження цього проекту пропонувалося утворити «особливий комітет для ведення роботи» на підконтрольних Польщі українських землях²⁶. Еммануїл Квірінг пропонував розробити сприятливі для селян гасла і зв'язати їх «з національною свідомістю селянських мас»²⁷. У подальшому планувалося відновити Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (далі – ГСРР), яку у перспективі хотіли перетворити у буферну зону між Радянською Україною та Польщею. Також розглядалася можливість використання ГСРР для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Польщі та поновлення бойових дій проти неї²⁸. Але цей проект Еммануїл Квірінг вважав нездійсненим, оскільки Польща мала «міцну армію»²⁹. Юзеф Пілсудський у своєму дослідженні подій радянсько-польської війни наголошував, що більшовицька революція «не зустріла внутрішнього відгуку у Польщі»³⁰.

Ідеологічна програма Директорії була окреслена у брошурі журналіста Петра Певного. Він розглядає питання про доцільність подальшої війни з більшовизмом. Більшість військових вважали продовження боротьби з РСФРР та УСРР неможливим, але «здорове чуття найбільш активного елементу серед командного складу перемогло, і рішення боротися під прапором У.Н.Р. було прийнято, а сепаратні спроби говорити від імені Армії У.Н.Р. були зліквідовані. Далі гасло — боротьба за волю і державність У.Н.Р. — проходить через увесь період боротьби»³¹.

Директорія УНР мала визначену урядову програму. Перш за все, був означений основний напрям розвитку держави – демократичний. Михайло Омелянович-Павленко згадує, що військове командування Директорії «остаточно виявили і зафіксували тогочасну ідеологію війська, – воно було за національну суверенність на демократичному ґрунті. Так була поставлена

²⁶ Удовиченко О.І. *Україна у війні за державність...* – С. 74.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. – С. 75.

³⁰ Тухачевский М. *Поход за Вислу...* – С. 134.

³¹ Омелянович-Павленко М. *Спогади командарма (1917-1920)...* – С. 267.

крапка над “і”. До самого кінця походу, ні при яких обставинах, які-б вони не були важкі, питань про “орієнтацію” у війську більш ніхто не підносив»³².

Ідеологія Армії УНР співпадала з думками селянських повстанських мас, що значно спрощувало стосунки з українським селянством. На думку Михайла Омеляновича-Павленка, селяни охоче вступали до лав армії: «армія відчула, що маса дивиться на неї, як на свою оружну силу — крім назви “петлюрівці” часто-густо можна було вже чути ще назви “українці”, “наше військо”; бо, зрештою, не було вже родини, яка б так чи інакше не була пов’язана з військом: той загинув у наших лавах від ворожої кулі, той покалічений перебував, як інвалід, вдома; не мало було і таких вояків, яких доля була цілком невідома, і т. п.»³³.

Використання у війську української мови також було вагомим чинником у зближенні з селянами, а оскільки армія комплектувалася з селян, то це значно мотивувало до відвоювання у більшовиків «своїх» населених пунктів. Михайло Омелянович-Павленко запевняв, що УНР відмовляється від союзу з «білими» та «червоними», а боротьба армії Директорії спрямована перш за все на визволення від «національного рабства», без позбавлення від якого не можна говорити про «соціальне визволення»³⁴.

Важлива роль відводилася й патріотичному вихованню у війську УНР. Так в «інструкції для українських військових формувань в Румунії і Польщі від 25.02.1920 р.» було викладено основні підходи до впровадження патріотичної роботи серед військових. У документі зазначено, що «основним гаслом української армії повинно бути “Незалежна Українська Нар. Республіка”». Усі військові частини наказувалося комплектувати виключно козаками та старшинами-українцями. Для представників інших національностей відводилися посади «спеціально технічні або другорядні частини і відділи»³⁵. Від кожного добровольця-козака та старшини бралась підписка «про признание ним умов і

³² Омелянович-Павленко М. *Спогади командарма (1917-1920)*... — С. 267.

³³ Там само. — С. 268.

³⁴ Там само.

³⁵ *Українська революція: Документи, 1919-1921.* — Т. 2. — С. 104.

складання ним же приречення на чесність, дотриманість і вірність військовій службі УНР»³⁶.

У війську необхідно було організувати «просвітницько-національну роботу в залежності від місцевих сил і засобів». Основна мета національного виховання полягала у «вихованні старшин та козаків в дусі відданості їх інтересам УНР і її Уряду»³⁷. Для цього наказувалось організувати «просвітні відділи» з лекторами. «При чому бажана організація спеціальних старшинських курсів по українознавству (географії, історії України, української мови і української літератури) на взірць як це існувало у галицьких частинах»³⁸ – зазначалось у документі. Також планувалось для агітаційної роботи створити «пресові квартири», при яких в обов'язковому порядку «силами даної дивізії» налагоджувалось видання «періодичного часопису або листу»³⁹.

Для роботи з населенням було залучено «політичних референтів», які скликають «громадські сходки» у селах та «урядовими актами освітлюють перед масами справу й сучасне становище»⁴⁰. Також для розповсюдження ідеології УНР «старшина, козаки, урядовці, кожний по своїй силі й розумінню, провадили інформаційно-агітаційну діяльність»⁴¹.

На думку Михайла Омеляновича-Павленка, окреслені вище заходи сприяли позитивному ставленню населення до Директорії УНР та готували ґрунт для початку партизанської війни у тилу РСЧА. Слід також звернути увагу на «Відозву до українського населення Галичини», яка, на нашу думку, ставила за мету згуртувати українське населення у боротьбі проти більшовизму⁴².

Головною ж метою Петра Врангеля було проведення військової операції по захопленню Північної Таврії. Оволодіння цим районом дозволило б йому забезпечити Крим продовольством, якого хронічно не вистачало. Головно-

³⁶ *Українська революція: Документи, 1919-1921.* – Т. 2. – С. 104.

³⁷ Там само. – С. 106.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Омелянович-Павленко М. *Спогади командарма (1917-1920).* – С. 269.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

командувач ЗСПР розумів важливість «відомої психологічної підготовки», але, на його думку, ця пропаганда була недієвою в умовах успішної агітації більшовиків: «Ніхто словам не вірить»⁴³. Тому він ставив за мету, шляхом реформ, покращити життя в Криму і привернути до себе прихильність населення України «ось у вас там комунізм, тобто голод та “надзвичайка”, а тут іде земельна реформа, впроваджується волосне земство, наводиться лад і можлива воля... Ніхто тебе не душить, ніхто не мучить – живи, як жилося»⁴⁴. Петро Врангель вважав, що для впровадження реформ потрібен час, після чого можна «повільно просуватися уперед, не так, як ми йшли при Денікіні, повільно закріплюючи за собою захоплене...Тоді забрані у більшовиків губернії будуть джерелом нашої сили, а не слабкості»⁴⁵. Головнокомандувач вважав, що населення українських сіл та міст було противником більшовизму⁴⁶.

Василь Павлов наголошував, що уряд ЗСПР мав систему агітаторів, які займалися роз'ясненням наказів Головнокомандувача військовим та цивільному населенню. За твердженням автора, на цю роботу відбиралися нібито найкращі фахівці. В дійсності робота проводилася погано, бо для її виконання призначали «позаштатних штаб-офіцерів, далеких від розуміння глибокої важливості справи для “військ і населення”»⁴⁷.

Голова Уряду Півдня Росії Олександр Кривошеїн наголошував на необхідності наведення ладу на підконтрольній території, а саме: позбутися корупції, антисемітизму, впровадити земельний закон, спинити падіння економіки. Як говорив Олександр Кривошеїн «Необхідно “лікарю вилікуватися самому”»⁴⁸. Генерал-лейтенант Борис Штейфон також вважав, що новий Головнокомандувач, розуміючи внутрішню кризу Білого руху, все ж таки розпочав реформи:

⁴³ Омелянович-Павленко М. *Спогади командарма* (1917-1920). – С. 269.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само. – С. 213.

⁴⁷ *Марковцы в боях и походах за Россию в освободительной войне 1917-1920 годов.* – С. 247.

⁴⁸ Шульгин В.В. *1920. Очерки...* – С. 216.

«У Кримський період діагноз хвороби було поставлено вірно і генерал Врангель повів свої війська шляхом Російської армії»⁴⁹.

Населення негативно ставилося до більшовиків, що сприяло швидкому просуванню військ Петра Врангеля вглиб України на початковому етапі військової операції. У цей час поширюються селянські повстання з визнанням Петра Врангеля, Нестора Махна, Симона Петлюри та інших, менш впливових, ватажків (так звана «отаманщина»). Слід також відзначити і великий вплив білогвардійської ідеології на німецькі поселення та представників молотканського віросповідання на Півдні України⁵⁰.

В свою чергу, більшовики відзначають свою слабку агітаційну роботу на селі, несприйняття політики військового комунізму українськими селянами, які більшою мірою схилилися до підтримки Нестора Махна, Директорії УНР та навіть, у прифронтових районах, Російської Армії. Щоб утримати контроль над зайнятими українськими територіями, більшовики розпочали ідеологічну «обробку» місцевого селянства, ліквідацію національно-визвольного руху та махновців. Радянськими ідеологами була розроблена програма, яка базувалася на розпалюванні конфліктів серед селянства, знищенні інакодумців та створенні комбідів для незаможних селян⁵¹.

Більшовики скаржилися на відсутність фахівців, слабкість місцевих органів влади та рад, потужний повстанський рух, який перешкоджав веденню агітаційної роботи в українському селі. Для послаблення впливу на місцеве населення Революційної повстанської армії (далі – РПА) та Директорії залучалися інструктори-комуністи. Незгодних з радянською владою селян-повстанців планувалося знищити силами РСЧА, після чого «поставити партійну та

⁴⁹ Штейфон Б. *Кризис добровольчества...* – С. 231.

⁵⁰ *Памятка кирасир ее величества за время гражданской войны 1917-1920 гг...* – С. 55; *Марковцы в боях и походах за Россию в освободительной войне 1917-1920 годов...* – С. 255; *Наше Великое Дело Близко к Полной гибели. Дневник донского атамана А. П. Богаевского...* – С. 31-32.

⁵¹ *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД 1918-1939...* – С. 278.

радянську роботу»⁵². Для формування позитивного образу радянської влади залучалися «групи артистів та оркестр з найближчої волості»⁵³.

Таким чином, для Петра Врангеля та Симона Петлюри більшовики були сильним противником у боротьбі за свідомість українців. Вони програли ідеологічну війну тому, що не бажали проводити агресивну агітацію. Анархо-комуніст Всеволод Волін стверджує, що більшовики, «маючи усі засоби інформації, реклами та ін., вони, з одного боку, оточили країну справжньою захисною стіною, вони використовують усі засоби для розвитку та підтримки дивовижно потужної індустрії обдурювання, трюкацтва, показухи і містифікації»⁵⁴.

Отже, ідеологічна складова була невід'ємною частиною громадянської та радянсько-польської війн. Контроль над населенням забезпечував учасникам конфліктів потужний матеріальний та людський ресурси. Тому Польща, Директорія УНР, ЗСПР та Радянська Росія проводили широку агітаційну роботу. Основною метою Польщі у цій війні було недопущення проникнення більшовицьких агітаторів. Значну роль у попередженні більшовицької загрози відіграли збройні сили Польщі, які не дали можливість розгорнути агітаційну роботу.

Директорія УНР ставила за мету відродження української держави. Тому важливою складовою її пропаганди було поширення серед населення знань з історії України, географії, мови тощо. Агітатори УНР закликали українське населення до захисту свого села, міста, будинку, родини, що досить добре сприймалося населенням. Для розповсюдження агітації на території України, підконтрольній більшовикам, використовувалися партизанські загони, які разом з РПА намагалися дестабілізувати роботу радянських органів влади.

Найслабшою, на нашу думку, була ідеологічна програма ЗСПР. Головнокомандувач Петро Врангель не зміг розробити державну програму, яка б була

⁵² *Гражданская война на Екатеринославщине.* – С. 258.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Волін В.М. *Неизвестная революция 1917–1921.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/5-901606-07-8/5-901606-07-8.pdf>

добре зрозумілою для населення. Посадові особи, що відповідали за агітацію, більшою мірою не справлялися зі своїми обов'язками, а тому урядова програма ЗСПР залишилася незрозумілою як для українського селянства, так і для військових Російської Армії.

Dmytro Polupanow

**Walka rządów Rzeczypospolitej Polskiej, Dyrektoriatu Ukraińskiej
Republiki Ludowej (URL) i Sił Zbrojnych Południa Rosji (SZPR) przeciwko
propagowaniu ideologii bolszewickiej w 1920 roku**

W niniejszym artykule została przestudiowana rola składnika ideologicznego wojen Cywilnej oraz Polsko-bolszewickiej w programach Rzeczypospolitej Polskiej, Dyrektoriatu URL i SZPR. W trakcie walki ideologicznej odwoływano się do wartości tradycyjnych – historii, języka, kultury poszczególnych krajów. W celu propagowania tej informacji byli przygotowani fachowi agitatorzy. Nie mniej ważną rolę w walce ideologicznej odegrali jednostki wojskowe, które powstrzymywały rozpowszechnienie propagandy. Autor rozważa się również nad metodami propagandy bolszewickiej, stosowanej w walce przeciwko chłopów, niełojalnych wobec władzy radzieckiej.

Słowa kluczowe: *ideologia, bolszewizm, propaganda, ludność, URL, Rzeczpospolita Polska, SZPR.*

(переклала на польську – Діана Колташева)